

Лариса Павленко,
доцент Волинського державного
університету ім. Лесі Українки

Стилістичні функції засобів словотвору в українській мові

У статті розглядаються особливості стилістичної конотації засобів словотворення іменників на матеріалі української народнопісенної творчості.

Ключові слова: конотація, мова фольклору, словотворення, стилістика мовних ресурсів.

Кожна розвинена національна мова являє собою систему систем. З одного боку, мова є сукупністю специфічних національних особливостей, ознак, характеристик, детермінованих особливостями ментальності того чи іншого народу. З другого, мова складається з ієрархічно організованих рівнів – фонологічного, морфемного, словотвірного, граматичного (морфологічного й синтаксичного), лексико-фразеологічного, стилістичного. Будь-який із цих рівнів є предметом дослідження лінгвістики. Крім того, в колі наукових зацікавлень вчених-мовознавців постійно перебувають мовні одиниці, які можна розглядати як своєрідні синкретичні об'єкти, що характеризуються різними ознаками чи належать до різних лінгвальних підсистем.

Саме в такій площині слід аналізувати, зокрема, явища граматичної стилістики, фоностилістики, стилістичних функцій словотвору, синтаксису, лексики і фразеології. Вивчення лінгвальних одиниць з погляду стилістики мовних ресурсів є одним із *актуальних завдань* сучасного мовознавства.

Стилїстика вивчає стилїстичну диференцїацїю мови, її функцїональнї стилї. Це наука ”про виразовї засоби мови, тобто про тї елементи, що приєднуються до власне вираження думки, супроводжують семантичний змїст висловлюваного–емоцїйно-експресивнї та оцїннї моменти мовлення [6; 5].

Стилїстика основним предметом має не просто стиль в усїх лїнгвїстичних значеннях цього терміна – як індивїдуальну манеру здїйснення

мовленнєвих актів, як стиль мови тощо. Завдання стилістики ширші, ніж просто вивчення стилю; вона ”досліджує еволюцію стилів у зв’язку з історією літературної мови, мову художньої літератури в її еволюції, універсальні прийоми мовної побудови літературних творів, а також жанри спілкування. Предметом стилістики є також вивчення експресивних мовних засобів, які не пов’язані з жодним з функціональних стилів”[4; 492].

У зв’язку з цим важливим є вивчення стилістичних ресурсів усіх мовних рівнів, зокрема словотвірного рівня. Стилїстика, враховуючи граматичні та лексичні значення засобів словотвору, головну увагу покликана приділити ”їх виражальній цінності, експресивній якості, можливостям їх підпорядкування певному змістові й меті висловлювання” [9; 286]. Стилїстичний підхід до питань словотвору досі не знайшов у лінгвістичній українїстиці належного висвітлення, хоча спроби розглядати дериваційні явища з погляду стилїстики були.

Виділення дериваційної стилїстики як окремого зрізу наукового опису похідних одиниць сучасної української мови допомогло б повніше охопити питання стилїстичного словотвору, загальному їм осмисленню, чіткішому виявленню стилїстичної ролі окремих способів і засобів словотворення, зокрема в їх взаємодії. Воно сприяло б також виробленню найдоцільніших принципів опису й дослідженню мовного матеріалу, уніфікації методів його аналізу.

У зв’язку із вищесказаним *мета* роботи – аналіз стилїстичної специфіки словотвірних одиниць української мови, зокрема конотативних особливостей похідних іменників, на матеріалі, дібраному із українських пісень циклу родинно-побутової лірики.¹

Народнопоетична творчість є невичерпним джерелом пізнання духу нації. Українська народна лірика – це чудове втілення поетичного генія трудових мас, окраса їхнього духовного життя. Незліченними перлинами, що виблискують всіма барвами людських почуттів, збагачує вона скарбницю

¹ При ілюстраціях у дужках подається скорочена назва джерела і номер сторінки цитованого видання.

світової культури. З теплою і піднесеністю, з прозорливістю митця поет-борець Павло Грабовський відгукнувся про українську народну пісенність: "Що за милозвучність та краса, не кажучи вже про класичну простоту та безпосередність натхнення! Се джерело, з якого на здоров'я довго ще будуть пити нащадки. Влучність вислову надзвичайна, а стислість просто непередатна" [2; 125].

Славнозвісний професор Іван Огієнко так оцінив цей пласт духовної культури українців: "Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними" [5; 13]. А мова фольклору відзначається простотою й природністю висловів, стислістю у вираженні понять, прозорістю називання явищ, своєрідними символами. Саме фольклор "виконує роль каталізатора уніфікуючих, спільних тенденцій, що творять літературну мову на ґрунті народнорозмовного мовлення" [3; 3].

Виходячи з цього, необхідним є з'ясування закономірностей використання внутрішньо-системних потенцій словотворення у фольклорній мові, яка акумулює основні структурні характеристики національної мови, окреслює тенденції формування рівнів української літературної мови. Відповідно до загальноприйнятих традицій аналізований матеріал (похідні іменники) описаний з урахуванням наявних у мові способів словотвору [8; 201–204].

У номінативній системі української мови помітне місце посідають іменники – абстрактні назви. У їх деривації беруть участь суфікси з лексико-семантичним значенням, які утворюють імена опредмечених дій, станів, імена абстрагованої якості. Деякі з цих суфіксів надають словам виразного книжного характеру. Стилістичне забарвлення таких похідних може посилюватися чи послаблюватися залежно від семантики кореня чи основи, до яких додається суфікс. Крім того, книжна стилістична конотація залежить і від частотності вживання відповідного похідного слова, і від загальної специфіки тексту.

До суфіксів книжного забарвлення належать ті, які утворюють загальні й абстрактні назви, назви опредмеченої дії. Відповідних стилістичних функцій вони набули поступово, в міру збільшення кількості абстрактних та узагальнюючих слів. Одним із шляхів виникнення таких назв є деривація віддієслівних іменників з суфіксами **-нія, -ття**. Вони є досить продуктивними для творення різного характеру абстрактних назв: **становлення**, професійних найменувань: **бродіння**, також вони активно використовуються в складі стійких мовних конструкцій - кліше: **вдосконалення** (чогось).

При високій загальномовній продуктивності похідних на **-нія, -ття** фольклорні джерела фіксують їх досить рідко: **бідуння, кохання, дівуння, милування, спання, силування**. У пісенному контексті слова цієї структури зовсім втрачають відтінок книжності, офіційності, притаманний дериватам із цим суфіксом, а нерідко набувають пестливо-інтимного відтінку. Правда, в такій стильовій модифікації не остання роль належить семантиці твірної основи: *Нехай мене пригортає, Хто кохання в серці має* (33, 296); *Оце тобі, мій синочку, Та усе твоє докоряння, А за те ж тобі, мій синочку, Та таке ж твоє помирання* (УНП, 179).

Проте трапляються стилістично нейтральні дериваційні основи, що й викликає утворення похідного з нульовою конотацією: *Ходить сонко по вулиці, Носить спання в рукавиці* (33, 272).

Дещо меншого відтінку книжності набули в українській мові суфікси **-ство, -ї** (з наступною асиміляцією приголосних), за допомогою яких утворювалися іменники з узагальненим значенням властивості або стану, назви абстрактних понять і збірні іменники. Книжний відтінок таких утворень виявляється в науковому, публіцистичному стилях, але у фольклорних текстах він фактично зникає, поступаючись експресивному забарвленню, що інколи (через семантику основи) може надавати словам розмовного відтінку. Порівняймо форму **похмілля** з іншими одиницями цієї

групи: *Чи вповала на багатство, Чи на хорошую вроду* (УНП, 99); *Оце вдова своїй доні Весілля справляє* (33, 235); *Ой не оббивай ранньої роси: Нехай обіб'є матінка моя, До мене йдучи, одвідуючи, Мого життя розтитуючи* (УНП, 32).

Фольклорний матеріал ілюструє вживання кількох лексичних одиниць із лексико-семантичним значенням, утворених за допомогою суфіксів **-ота, -ина**, які, як правило, беруть участь у деривації абстрактних іменників.

Проте стилістичні додаткові відтінки майже відсутні в цих похідних. Вказаний колорит нерідко створюють основи іменників: *Ой на kota – воркота, На дитину – дрімота!* (УНП, 4); *Живи, сестро, в чужині, Не жалуйсь мені* (УНП, 51).

Загалом книжний характер має суфікс **-ист**, який ще досі зберігає свій іншомовний характер. Проте єдиний випадок його використання у слові **бандурист** засвідчує стилістичну нейтральність форманта: *Через ту дівчину Бандуристом став* (33, 241).

Розмовний характер з відтінком осуду або фамільярності мають іменники із суфіксом **-уха, -аха**. Стилiстичне забарвлення форманта може бути підсилене ще й основою вихідного слова: *Ти, невдахо, невдахо, Ти ні спекти, ні зварить* (УНП, 43).

Розмовний характер має також суфікс **-их**, що утворює назви жінок із значенням як дружини особи, що має певну професію, так і самої особи за професією: *Загадала шевчиха шевцю черевички шить З комарової шкури, щоб прийшлися до натури* (УНП, 142).

Наведені приклади свідчать, що іменникові суфікси з лексико-семантичним значенням у народнопісенній творчості загалом не характеризуються виразними стилістичними функціями. Стилiстичне забарвлення лексико-семантичних суфіксів вторинне. Воно виникло у зв'язку

з частотою вживання цих утворень, специфікою семантики твірних основ. Тільки поодинокі суфікси наближають похідні до статусу назв позитивного або негативного оцінювання.

Похідні іменники з суфіксами лексико-граматичного значення цієї групи складають найповніший корпус назв (близько 70 відсотків усіх фіксацій). Значна кількість похідних аналізованого типу дозволяє глибше проаналізувати їх щодо семантики, структурних характеристик твірних слів, рівня словотвірної активності формантів. Названі суфікси вносять у значення слова відтінок суб'єктивної оцінки. З погляду стилістики утворення з цими суфіксами слід розглядати як емоційно забарвлені форми відповідного іменника з нульовою конотацією. Нерідко в одному контексті вживаються як стилістично нейтральні, так і стилістично марковані похідні. Перше слово в такому дериваційному ряду, як правило, є непохідним, наприклад, *дід, дідок, дідусенько, дідище*: *Подивися, молода, Яка в діда борода* (УНП, 141); *Обізвався старий дідок з бородою...* (УНП, 141); *Яка в тебе, дідусеньку, Шовкова борода* (УНП, 141); *Як пішов дідище Да на базарище* (УНП, 141).

Серед іменників із суфіксами суб'єктивної оцінки в сучасній українській літературній мові можна виділити дві групи: назви із значенням зменшеності переважно з позитивною оцінкою і назви із значенням збільшеності переважно з негативною оцінкою. У кожній з цих груп наявні лексеми з частковими значеннями. У першій: а) зменшені імена, б) зменшено-оцінні (зменшено-пестливі або зменшено-згрубілі), в) оцінні (пестливі), у другій: а) збільшені імена, б) збільшено-оцінні (збільшено-згрубілі або збільшено-пестливі), в) оцінні (зневажливі) [7;13].

Таким чином, іменники першої підгрупи вважаються виразниками пестливості, ласкавого або фамільярного ставлення мовця до названого предмета чи особи; іменники другої підгрупи виражають зневажливе, іронічне або фамільярне ставлення. Крім названих емоційних відтінків,

можливі й інші: захват, схвалення, доброзичливість, недоброзичливість, осуд; їх словотвірні суфікси виразно набувають лише в контексті.

Для того, щоб визначити, до якого із семантичних підтипів належить те чи інше конкретне слово, слід використати такі критерії. Слово відносимо до зменшених, якщо воно дає безпосереднє уявлення про кількісні відношення: розмір, величину, ступінь вияву якості, властивості або стану предмета і под. –і якщо суфікс цього слова можна замінити лексемою, що виражає ці кількісні відношення (*маленький, короткий, слабкий* і т.д.).

Слово є оцінним, якщо воно не дає уявлення про кількісні характеристики предмета, явища, а тільки виражає ставлення мовця до об'єкта називання.

Слово належить до групи зменшено-оцінних, якщо воно дає уявлення про розмір предмета, явища або просто ступінь вияву ознак і разом з тим це уявлення емоційно забарвлене.

Народнопісенні джерела активно засвідчують усі названі типи емоційно-стильових відтінків, у них "слово живе найповнокровнішим життям, набуває метафоричності, образності та художньо-естетичної вартості" [1;198].

Суфікси на означення здрібнілості й позитивної суб'єктивної оцінки значно відрізняються між собою за ступенем вираження як зменшеності, так і емоційного забарвлення. Мінімальний ступінь вираження здрібнілості мають найменш емоційно забарвлені суфікси - *ок*, -*ець* та - *ин* (в іменниках жіночого роду).

Очевидно, саме з цієї причини ці суфікси одночасно можуть вживатися і у функції лексико-граматичних формантів. Порівняймо: *дубок, лісок, папірець, вітерець, зернина, хустина – мішок, мотузок, стрілець, горобець, вершина*. Для цих суфіксів взагалі властива тенденція до нейтралізації емоційно маркованого значення. У словотвірному типі з

формантом **-ок**, загальне значення якого – оцінка об'єкта, виділяються такі семантичні підтипи:

іменники із значенням зменшеності: **бочок, жучок, волосок, листочок, клуночок, місток**: *Ой їхав козак да через місток, Місток завалився* (Б, 166); *Там у лісі під кленочком, Моя краса під листочком* (Б, 302); іменники із значенням пестливості: **пташок, барвіночок, гопачок, пісочок, зятьок, лучок, віночок, рядочок, бережок**: *Летів пташок понад воду, Скаламутив піском воду* (33, 222); *Як мені не густо жалібнесенько, Коли мого голубця убито з лучка* (Б, 150); *Купіть мені, мамко, шовковес плаття, Шовковес плаття, і білий віночок, Поховайте мене з Іванком в рядочок* (Б, 206); *Приїдь, козаче, хоч ще на рочок, Хай я подивлюся хоч ще разочок* (Б, 194); *Пливи, пливи, мила, на білий пісочок, Подай, мила, тихий голосочок*. (Б, 247); іменники із зменшено-пестливим значенням: **садочок, батіжок, віночок, пастушок, дубочок, слідок, фартушок**: *Піду в садочок, нарву квіточок* (Б, 31); *Тільки знайшла слідок його, Горенько мені в світоньку без його!* (КП, 47); *Як рахував козак гроші в фартушок біленький, А вона тоді сказала: «Світку мій гіренький»* (Б, 365).

Зрідка суфікс **-ок** надає похідному іменникові стилістичної конотації фамільярності, легкого відтінку зневаги: *Ой у перепілки та старий мужичок* (Б, 306).

Порівняно невелика кількість похідних містять суфікс суб'єктивної оцінки **-очок/-ечок, -очко/-ечко, - ачко**. Іменники з цим формантом мають зменшено-пестливе або пестливе значення: **волосочок, видочок, віночок, голубочок, сердечко, бережечок**: *Ой матінко -лелечко, Болить моє сердечко* (Б, 40); *Ой Романе, Романочку, Не бав мене годиночку* (Б, 32); *Потеряла свій віночок Через дурний розумочок* (УНПК, 107); *Розлилися круті бережечки, Пожурились славні козаченьки* (КП, 111); *Чом на тобі, наймиточку, Сорочка не біла?* (ПУНТ, 109).

Значно активніше представлені іменники жіночого роду, утворені за допомогою суфікса - *очка/ -ечка*. Їх стилістична конотація теж пов'язана із здрібнілістю і пестливістю і майже не виявляє відтінку фамільярності: *годиночка, головочка, ненечка, розмовочка: Постає, дівча, коновочки, Будем мати розмовочки* (Б, 32); *Чи хміль, дочко, чи хмелиночка, Чи малає та дитиночка* (УНП, 51); *Ні дівчина, ні вдова – Рекруточка молода* (ПУНТ, 116); *Пусти мене, голубочку, Погуляти на улочку* (УНП, 114).

Стилістичний аналіз похідних із названими суфіксами засвідчує переважання значення пестливості в стилістичній палітрі таких утворень. Зменшеність, як стверджують приклади, виявляється дуже рідко, та й то вона супроводжує пестливий колорит: *Ростіть, ростіть, озірочки, В чотири листочки* (ПУНТ, 162).

Нерідко текст насичений утвореннями вказаної структури, і це надмірне вживання слів однотипної дериваційної будови актуалізує стилістичне забарвлення, викликає відповідний емоційний колорит: *Вийди, таточку, на порадочку, Розкажу тобі усю правдочку* (УНП, 114); *Не журися, невдашечко, Бо я милий твій, Ой є в мене сіделечко Ще й кінь вороний* (УНП, 105); *Мала нічка-петрівочка – Не виспалася невісточка* (ПУНТ, 33); *В Станіславі на риночку П'ють жовняри горівочку* (Б, 291); *В китаєчку його ісповила, Шпилячками його зашпилила* (Б, 375); *Лиш не бери дочки удівочки, Бо не догляне худібочки, Маленької дитиночки* (Б, 188); *Сіделечко в головочки, Стременичко у бочечки* (КП, 87).

Інколи зменшено-пестливий суфікс контрастує із семантикою твірної основи, що створює своєрідний словотвірно-стилістичний оксюморон: *Викопали могилочку в вишневім садочку, В вишневім садочку схоронили* (УНП, 40); *Не хорувала я, мамцю, ні дня, ні години, Зів'яла квіточка, як від нелюбочка* (УНП, 42).

Іменники словотвірного типу з афіксом **-ик/-чик** мають спільне для них значення оцінки: **дзьобик, женчик, дударик, купчик, баранчик**. Причому в межах цієї загальної стильової характеристики виділяються назви за такими семантико-оцінними відтінками: а) об'єктивної зменшеності: *Кася сидить за столиком, Піє вино з козачиком* (Б, 302); б) пестливості: *Ой два братчики сіно косили, А Ганя, сестра, їсти носила* (Б, 319); *Ой лиши-но, легінику, Траву підтинати, Та не буду я дитину Тобі колисати* (Б, 365); *Маю таточка, як соколика* (Б, 266); *Ой я тебе, моя дочко, не продам, Лиш я тебе за шинкарика віддам* (Б, 132); в) зменшено-пестливості: *Дощик накрапає, вітрець повіва* (Б, 215); *Прогортає кучерики Понад чорні брови* (33, 228); *Ой узяла гребінчика Та й стала чесати* (УНП, 91); г) зменшено-зневажливості: *Ой на ж тобі, багачику, дівку – В твоє сердечко ясенькую стрілку* (Б, 95).

В східнослов'янських мовах суфікси **-ок** і **-ик** на вираження зменшено-пестливості синонімічні, а тому інколи від одного й того ж слова можуть утворюватися демінутиви за допомогою обох суфіксів: *віз* → *візок, возик, міст* → *місток, мостик, дід* → *дідок, дідик*.

Іменники з суфіксом **-чик** у сучасній українській мові конкурують із синонімічними словотвірними типами на **-ець**, рідше на **-ок, -ечок**. Назви з формантом **-ець** передають відтінки зменшеності, зменшено-пестливості, зневажливості: *острівець, вітерець, овесець, писарець*. Аналізований матеріал репрезентує в основному вживання цих форм із значенням пестливості, рідше – зменшено-пестливі деривати: *Дощик накрапає, вітрець повіває* (Б, 215); *Нічка була темна та й ся перенесла: Ой старая мати обідець унесла* (Б, 333); *Що мій наймиліший стоїть при мені, Золотий перетенець дарує мені* (Б, 323).

Таке ж саме стилістичне забарвлення мають іменники з суфіксом **-к-а, -к-о**: *ніжка, хатка*. Проте стильове забарвлення може послаблюватися через

наявність у мові великої кількості похідних цієї структури, які втратили значення демінутивності: *квітка, миска*. Уснопоетична творчість ще зберігає чимало іменників цього типу з виразно емоційною конотацією: *Як не віддасть стара мати, Личко замарніє* (Б, 204); *Сидить козак у неволі, Сидить, сидить, тяжко дише Та й до мамки листи пише* (Б, 141); *Бодай же ти, мій батенько, віку не дожив, Як ти мене з сироткою повік розлучив* (Б, 211); *Пошли, боже, сніжки та вітрички, Щоб замело стежки до кринички* (Б, 328).

Рідше, як варіантні утворення, що корелюють з похідними на *-к-о*, можливі мотивовані іменники із суфіксом *-ц*: *відерце, крильце*. Вони, як правило, мають зменшено-пестливі відтінки значення: *Марусина-серце та взяла відерце, Та пішла по воду до тихого броду* (Б, 120); *В мого голубця сизії крильця, В мого милого щирії словця* (Б, 162).

Найпотужніший пласт мотивованих іменників із виразним стилістичним забарвленням складають утворення із суфіксами *-еньк/-оньк*, де рівень вираження здрібнілості, пестливості особливо високий аж до інтимізації пестливих відтінків значень. Ці іменники в колі субстантивів аналізованої групи складають більше 60 %. Позначають вони найчастіше осіб: *Чи на свого служенька вірного? Чи на свою нььку стареньку?* (УНП, 91); *Ой загинеш, мій синоньку, загинеш! На широкім Дунаю, Недалеко від краю* (Б, 143); *Моя мамця-вороженька так мі ворожила* (Б, 205); *Дай же мені, жовняреньку, високу ліщину, Най я тобі вирятую молоду дівчину* (Б, 118); *Ой у лузі та і при березі Червона калина; Породила та удівонька Хорошого сина* (КП, 43); *Були свашеньки - черепашеньки, Були музики з бистої ріки* (Б, 31).

Номінації цієї структури і стилістичної семантики можуть, крім того, називати предмети: *А за мною, молодою, Сім кіп хлопців чередою В цимбалоньки тнуть, тнуть, тнуть, В цимбалоньки тнуть* (33, 294); *Ії жовта коса розпущена, І воскова свічечка засвічена* (Б, 189); *Бо вже твоя мила заручена, В сосновій труменці положена* (Б, 189); *Під каменем*

криниченька, А в ній вода студенька (Б, 32); просторові об'єкти: *Цебром воду носила, носила, Дібровоньку гасила, гасила* (ПУНТ, 26); *Ой у селі Кордишеві – горонька висока, А під тою горонькою – річечка глибока* (Б, 199); *Ой якби я до хутора доріженьку знала, Я б своєму миленькому гостинчик послала* (Б, 173); абстрактні явища: *Вони п'ють, їдять, радоньку радять*(Б, 150); *Чом ти, козаче, та й не женишся, Либонь, доленьки не маєш?* (Б, 167); *Зняла з тебе охотонька, Козацькая розмовонька* (ПУНТ, 138); часові поняття: *А з суботоньки в неділю Пішла Наталонька в шальвію* (Б, 35); речовини: *На горі корчмонька, А у тій корчмонці Мід та горівонька* (Б, 272); *Я вмюся росонькою, Ти вмєшся сльозонькою, Молодая дівчинонька* (Б, 268); рослини: *Ой у саду явіронько Зелений розвився, Козаченько з козаченьком За дівчину бився* (Б, 90); *Ой на горі криниченька, Кругом неї травиченька* (УНПК, 36); *Казав єси клен берестоньку: "Не опушу з себе листоньку!"* (УНП, 79); істоти:

Зажурився соколонько: Бідна моя головонько (КП, 52); *Ой гиля – гиля, Гусоньки, на став!* (ПУНТ, 143); *Де не взявся гарний хлопець на біду Та й застрелив лебідоньку молоду* (Б, 164); *Отець мій по садочку ходить, За поводи кониченька водить* (КП, 31); приміщень, споруд: *Осідлавши коня, В світлоньку зазвала* (КП, 61); *В садочку коміронька новая, В коміроньці стоїть кровать тесовая* (Б, 349); *Ой під лісом, під гайом, Під зеленим розмайом – Там коршмонька стояла* (Б, 135); збірні поняття: *Ой літає соколонько по полю Та збирає челядоньку додому* (ПУНТ, 35); *Рута да м'ята да й не прийнялася, Родионька й одреклася* (УНП, 54); власні найменування: *Ой заїхав козак та й з Україноньки, Одмовив дівчину та й од родионьки* (Б, 285); *А де ж твої, Нечаєньку, воронії коні? У гетьмана у польного стоять на припоні* (КП, 127); явища природи: *Ой повій, вітроньку, з поля в долиноньку, З того краю, відкіль милу маю* (Б, 246); *Ой нема морозоньку, тільки роса, А я молодесенька, стою боса* (УНПК, 25); астрономічні об'єкти: *Ой зійшли дві зірниченьки ясні, Надвандрували два козаченьки красні* (Б, 294); *Ой місяцю, місяченьку, Вечір світиш, вечір ні*

(УНПК, 52); частини тіла: *В головоньці та й посадіть червону калину, А в ноженьках посадіть чорну черемшину* (Б, 184); *Пішов миленький за ліс, Чорні брівоньки заніс* (Б, 166); *Ой убито, вбито, зачинено в жито, Червоною китайкою личенько накрито* (Б, 107).

Зрідка суфікси інтимної пестливості **-онок/-енок** поєднуються із основами протилежної семантики, що створює виразний значеннєво-стилістичний контраст: **воріженьки, темниченька**: *В темнім лісі, в темненькім лісочку, Там стояла та темниченька та на жовтім пісочку* (УНП, 177); *Брешіть, брешіть, воріженьки, Добрешетесь лиха* (33, 225).

Часто в межах однієї строфи поєднуються іменники різної денотативної співвіднесеності, які роблять основний об'єкт називання більш образно-інтимізуючим: *Ой устань, ненько-вишенько, Бо без тебе лишенько! Ой устань ненько-роженько, Бо без тебе горенько!* (33, 263).

Досить спорадично як фонетичний варіант суфіксів **-еньк/-оньк** використовуються діалектні форманти **-ейк/-ойк**: *Чорна хмаройка наступає, Ой то царойко виїжджає* (Б, 128); *Да шукала красна дівка Да собі зіллєйка, Накопала красна дівка Да злого корінейка* (Б, 49); *Де косайки впали, Там зоройки стали* (Б, 320).

Словотвірний формант **-еньк/-оньк** як найбільш активний щодо дериваційної сполучуваності з іменниковими основами для творення назв суб'єктивної оцінки відіграє значну роль у творенні фрагментів стилістичної палітри фольклорних текстів. Пестливість, висока ітимізація похідних виражають глибокі почуття ніжності, інтимності переживань, є об'єктивним свідченням характерних ознак української ментальності.

Нерегулярними у сфері найменування різних об'єктів позамовної дійсності для створення позитивного стилістичного ефекту виступають суфікси **-иць, -еня, -ина/-ини**. Пестливість тут виявляється мінімально. Більш

виразним є забарвлення зменшеної пестливості чи зменшеності: *Ой у перепілки та плечіці болять* (Б, 215); *Увійшов попович в нову світлицю, Лежить Галочка на всю скамницю* (Б, 321); *Ой ти, річко, бистрая водице* (Б, 259).

Можливий також відтінок легкої зневаги, констатації певної неповноцінності: *А дівчину парубчина Давно виглядає* (Б, 204); *Ой широка ж домовина, А глибока яма: Лежить моя женишина, Як рибочка в'яла* (ПУНТ, 164); *А я постелю сірячину, А в головах кулачину* (КП, 53).

Унікальним є суфікс із зменшено-пестливим значенням *-ушк*: *Ой у нашій деревушці нова новина. Молодая Настасія сина вродила* (Б, 392).

Тільки один раз репрезентує аналізований матеріал вживання суфікса *-енко*, який має слабо виражений характер зменшеності і означає дітей інших осіб, названих твірною основою: *Воєводенко молоденький, А під ним коник вороненький* (Б, 322).

Досліджувані фольклорні тексти засвідчують ряд слів, які характеризуються високим ступенем активності щодо творення назв із зменшено-пестливим значенням із різними суфіксами від однієї твірної основи. Найактивніше, зокрема, утворюються похідні від слова *мати/мама*. До відповідної словотвірної парадигми входять такі найменування, як *мамка, мамця, матуся, матінка, матусенька, мамуня, мамусенька, мамунця, матушка*: *Мамко моя, зроби ми дашто, За Іванком дуже тяжко* (33, 233); *Жито, мамцю, жито, мамцю, Жито-колосочки... Як дівчину не любити, Коли чорні очки!* (33, 230); *Свекрухо-матінко, пусти й на улицю! Хоч же я пуцу, дак діверко не пустить* (УНП, 58); *Мамуню, мамусенько, маєш дочок п'ять, Не пускай на досвітки, нехай дома сплять* (Б, 389); *З кухарками, мамунцяню, гей же з кухарками* (Б, 302); *Моя матушка по кімнаті ходить, Сорочечку у рученьках носить* (УНП, 53).

Усі розглянуті суфікси надають словам різного ступеня відтінку розмовності, оскільки демінутивні утворення загалом не властиві писемній мові, за винятком стилю художньої літератури. У художньому стилі іменники з цими суфіксами вживаються, як правило, разом із зменшено-пестливими формами інших частин мови, утворюючи характерні стилістичні різновиди: народно-поетичний, народно-розмовний, літературно-розмовний.

Стилістично виразними виступають суфікси на означення збільшеності чи згрубілості, які є виразниками зневажливого, іронічного або фамільярного ставлення і належать найчастіше до розмовної просторічної лексики. Як і в демінутивах, слова із суфіксами на означення збільшеності чи згрубілості, що є виразниками зневажливого, іронічного або фамільярного ставлення, також найчастіше належать до розмовної, а то й просторічної лексики. Значення збільшеності, згрубілості, різні стилістичні відтінки виявляються в них неоднаковою мірою і, так би мовити, в різних пропорціях, хоч вони й не утворюють таких виразних у цьому стосунку ланцюжків, як суфікси на означення зменшеності.

У найбільш "чистому" вигляді семантику збільшеності чи згрубілості передає суфікс *-ищ*: *басище, морозище, хмарище, дівчище*. Причому цей суфікс, як свідчать фольклорні джерела, все-таки переважно утворює конотацію згрубілості з відтінком зневажливого, несхвального значення: *Нагребемо, настелимо Війлочище під бочище, Кулачище в головище* (Б, 265); *Де узявся вівчарище Скинув бурдю[г], сірачище* (Б, 265); *Вари, вари, свекрушище, Вареники з сиром* (УНП, 70); *О заgrimи, громовище, Убий моє чудовище!* (УНП, 155).

Рідкісні випадки фіксують нейтралізацію вказаної маркованості: *Кинулась в воду – і все затихло, Знайшла притулище своє* (Б, 258).

Інколи в одному контексті можуть виступати контрастні за словотвірним типом, а отже, і за стилістичними характеристиками однокореневі іменники.

Це створює несподіваний ефект яскравого стильового забарвлення: *А мене старичище Не пускає на улицю на ігрище... А я свого старенього обдурила, В полив'яному горшку борщу наварила* (УНП, 137).

Менш відчутні відтінки збільшеності, згрубілості мають слова із суфіксом **-иськ**: *вітрисько, вовчисько*. Іноді цей відтінок може дуже послаблюватися. Правда, аналізовані джерела використовують цей формант досить рідко: *Викопайте нам ідноє погробисько, І зробіть на нас єдноє деревисько* (Б, 227).

Інші суфіксальні форманти, які в українській мові використовуються для вираження відтінку згрубілості, зневажливості (**-юк**: *зміюка, -юг, -яг*: *козарлюга, ур(-юр)*: *басюра, -ань*: *здоровань, -омах*: *костомаха*), в ліричних піснях або не вживаються зовсім, або представлені одиничними дериватами, що не дає підстав для їх системного аналізу.

Менш продуктивними порівняно з попередньо проаналізованими суфіксальними утвореннями є деривати іншої словотвірної структури, які мають додатковий стилістичний відтінок. Серед похідних можна назвати безсуфіксні іменники, слова складної структури, субстантивати.

Безсуфіксні іменники, чи нульсуфіксальні іменники, особливо помітної стилістичної ролі не відіграють. Виняток становлять: а) досить чітко окреслена група віддієслівних іменників, що мають звуконаслідувальний характер: *бряк, стук, грюк*; б) авторські неологізми – точніше – оказіоналізми: *щем, прозор*; в) відприкметникові іменники, що опоетизують текст: *блакить* (9; 302).

Усна народнопоетична творчість репрезентує незначну кількість таких утворень першої чи третьої семантичних підгруп або ж віддієслівних іменників, стилістична конотація яких наближається до нульової і зумовлена семантико-стильовими характеристиками твірної основи: *Ой там криниця під перелазом –Вмиємось, серденько, обоє разом* (33, 221).

Ще більш обмежені стилістичні функції префіксів. Їх конотативні можливості виявляються тільки в окремих словах, особливо при зіставленні з непрефіксованими лексемами. Фольклорні джерела містять незначну кількість префіксальних іменників, які мають стилістичне забарвлення. Це, зокрема, похідні з префіксами *не-*, *недо-* (іноді поєднані з суфіксацією), які надають дериватам заперечної семантики чи значення неповної дії: *Узяли невістку неробітницю, потроху жне* (УНП, 71); *Я з тобою вечір стою, А ти з неправдою* (УНП, 46); *Запрягай же, недоростку, Коня вороного Та й поїдем, недоростку, До батенька в гості* (УНП, 116).

Утворення складних слів з одночасною суфіксацією чи без неї, є достатньо активним в різних сферах вживання мови, особливо в книжно-літературних стилях. Цей спосіб деривації продуктивний і в мові фольклору. Правда, конотативне забарвлення цього типу похідних залежить більше від особливостей семантики поєднуваних у композитах основ, їх місця в лексичній системі мови, від традицій вживання. Якісна оцінка особливо виразно виступає в складних словах з першим прикметниковим компонентом: *яр-вода, пустоцвіт*. Стилiстичне забарвлення може пов'язуватися з новим значенням, яке виникає при поєднанні основ у межах композита: *Полюбила пройдисвіта Та й навіки пропала* (33,256); *То шевчики, то крамарі, Виновари й пивовари...* (33, 292).

На відміну від основоскладання, яке ґрунтується на поєднанні компонентів з різною семантикою і таких, що найчастіше належать до різних частин мови, словоскладання, або юкстапозиція, базується здебільшого на поєднанні синонімічних слів, повторенні одного й того ж слова чи його однокореневого відповідника або навіть подібного за внутрішньою ритмічною організацією тощо. У багатьох складених утвореннях компоненти вступають у родо-видові стосунки, називають якесь єдине поняття, становлять собою прикладкові словосполучення.

Фольклорні джерела засвідчують уживання значної кількості таких мовних одиниць, яким властива велика узагальнююча сила та емоційна насиченість. Опрацьований матеріал дозволяє виділити кілька структурно-сміслових типів таких складених утворень: синонімічні зближення: *Бодай же ти, дівчинонько, Тоді заміж пішла Як край битої дороги Рута-м'ята зійшла!* (УНП, 302); *Ой піду я лісом-бором, Да стану я під явором* (УНП, 70); *Дочки мої, дочки, дочки ж мої, пави, Туга-печаль на серденьку мені ж поміж вами!* (УПН, 38); повторення однакових чи однокореневих слів: *Ой жаль-жаль мені буде – Візьмуть її люди –Моя не буде!* (33, 242); *Ой то парень - сиротина, Та нема в його ні роду-родини* (УНП, 191); *Будуть гості, брати-побратими, А ти, нене, в латаній свитині* (УНП, 83); *Ой осико-осочино, не шуми на мене, Ти, мій милий, чорнобривий, не свари на мене* (УНП, 143); прикладкові словосполучення: *Сини ж мої, сини, сини-соловейки, Чому ж мене не кидали, як були маленькі?*(УНП, 37); *В лісі не барився і сам не втопився, Та до жінки-любки таки прикрутився* (УНП, 122); *Моя мати-зоря Мене заміж оддала На чужу сторону У велику сім'ю* (УНП, 130); копулятивні словосполучення: *Уродила мене мати, Да не вміла прикохати, Да не дала щастя-долі* (УНП, 106); *Не слухала та й отця-неньки старого, А послухала й да козаченька молодого* (УНП, 57); поєднання загальнозживаного слова з певним асемантичним лексичним елементом: *А та гуся, гуся-сюся, А та каче, дрібно скаче, А та кура-щебетура...* (33, 281); поєднання двох асемантичних слів: *А в павича чорні брови, А в качечки ряжки-бряжки* (33, 293); *А той гиндик, диндик-диндик...* (33, 281).

Із певною стилістичною метою вживаються у фольклорних джерелах похідні, утворені морфолого-синтаксичним способом, а в стосунку до іменника – субстантивацією.

Як правило, в українських народних піснях вживаються субстантивовані прикметники із яскравим емоційним значенням: *Як став милий продавати Та на милу купувати* (33, 285); *Нелюбо, нелюбо, що ж ти наробила, Що*

*ти таку пару з світу розлучила? (Б, 217); Як задумав **старий** женитися, Да нікого брати. Сів думає, думає, думає Да нікого брати! Що **стара** не піде, **Молода** не хоче (УНП, 140).*

В колі субстантивованих прикметників найактивніше вживаються неповні субстантивати (див. наведені вище приклади). Трапляється ситуативна субстантивація, яка використовується з метою своєрідної мовної економії, коли парцелюються означення: *Ой у полі три криниченьки, Любив козак три дівчиноньки – **Чорнявою** та **білявою**, Третю **рудю** та **поганую*** (33, 240).

Прикметники як лексико-граматичний клас слів генетично споріднені з іменниками. Очевидно, саме тому найчастіше субстантивуються слова цієї частини мови, хоча відомі випадки, коли й інші частини мови виконують типові для іменника функції. Аналізовані фольклорні матеріали не засвідчують системних випадків субстантивації інших частин мови, хоча окремі вживання такого типу субстантиватів можливі.

Таким чином, мова української народнопоетичної творчості акумулює багатий структурно-виражальний потенціал національної мови народу України. Фольклор є невичерпною скарбницею мовного багатства, зразки народної словесності засвідчують розмаїття емоційних характеристик українського народу, особливості його ментальності, його інтелекту та світобачення. Українські пісні випромінюють високу й мудру народу етику, споконвічні моральні та громадянські ідеали українців.

Мовна свідомість нації формується багатьма засобами: це і граматики, і словотвір, і лексика, і стилістика. Залучення до лінгвістичного аналізу мовного матеріалу двох підходів – стилістичного й дериваційного – дозволяє простежити плідну взаємодію цих двох рівнів. Фольклорні джерела дають багатий матеріал для вивчення специфіки стильових характеристик словотвірних засобів української мови.

В колі похідних іменників можна констатувати протилежні типи конотації: зменшено-пестливу та збільшено-зневажливу. До названих основних видів стилістичної маркованості можуть долучатися додаткові відтінки означально-обставинного та експресивного характеру: інтимізації, іронії тощо.

Перевага (причому досить значна) надається суфіксам із зменшено-пестливим значенням. Трапляються тексти, в яких нагромаджуються, гармонійно поєднуються слова із здрібніло-пестливими суфіксами, що створює своєрідну емоційну тональність вислову.

Похідні із знижено-згрубілим, пейоративним забарвленням використовуються набагато рідше. Це, очевидно, зумовлене загальними настановами творців пісень, особливостями світосприйняття, ментальності нашого народу.

Стилістичний аспект вивчення українського народнопоетичного словотвору є досить важливим. Він дозволяє пізнати загальні закономірності розвитку української дериваційної та стилістичної систем. Крім того, фольклор є авторитетним зразком використання стилістичних можливостей словотвору в художній літературі та публіцистиці.

СПИСОК

використаних джерел і їх умовних скорочень

- Б Балади кохання та дошлюбних взаємин / Упор. О.І.Дей, А.Ю.Ясенчук, А.І.Іваницький. – К.: Наук. думка, 1987.
- 33 Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості (Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки) / Упоряд. передмова та примітки Н.С.Шумади. – К.: Веселка, 1989.
- КП Козацькі пісні / Упоряд. О.М.Хмелевська, Г.С.Зубковський. – К.: Муз. Україна, 1969.
- ПУНТ Перлини української народної творчості / Упор. М.М.Гордійчук. – К.: Муз. Україна, 1991.
- УНП Українські народні пісні: Родинно-побутова лірика/ Упор. підгот. текстів та примітки Г.К. Сидоренко. – К.: Дніпро, 1965. – Ч. 2.
- УНПК Українські народні пісні про кохання. – К.: Дніпро, 1966.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Д.В. Семантико-стилістичні функції суфіксальних утворень в українських народних прислів'ях і приказках//Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983.
2. Грабовський П. Дещо про творчість поетичну//Зібр.тв.: У 3-х т. – К.: Держ.вид-во худ. л-ри, 1960. – Т.3.
3. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наук. думка, 1987.
4. Лингвистический энциклопедический словарь – М.: Сов. энциклопедия, 1990.
5. Огієнко Іван. Українська культура. – К.: Довіра, 1992.
6. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови. – К.: Либідь, 1993.
7. Сікорська З.С., Шарпило Б.А. Іменники з суфіксами суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові//Мовознавство. – 1977. – № 6. – С. 13 – 20.
8. Сучасна українська літературна мова/За ред. А.П.Грищенка. – К.: Вища школа, 1993.
9. Сучасна українська літературна мова: Стилістика/За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук.думка, 1973.